

Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin (Hıristiyan ve Yahudi) Statülerinin Din Özgürlüğü Açısından Değerlendirmesi

İSMAİL BAŞARAN^a

Geliş Tarihi: 10.09.2018 | Kabul Tarihi: 21.01.2019

Öz: Bulunduğu çağda Osmanlı Devleti'nin din özgürlüğü açısından diğer milletlere model oluşturabilecek önemli bir yerde durduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde din özgürlüğü teorik olarak kaynağını, Kuran'ın Ehli Kitap'ı tanınması (kabulü) bakış açısından almaktadır Çünkü "Dinde (hiçbir şekilde) zorlama yoktur." Bu yüzden Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan cemaatlere günümüzde de kabul gören, İnsanların istedikleri inancı serbestçe seçme (iman), inançlarının gerektirdiği eylemlerde bulunabilme (amel), inançları doğrultusunda öğretim ve eğitim yapabilme (eğitim) ve sosyal birlik (cemaat) oluşturabilme özgürlüklerini din özgürlüğü kapsamında onlara bahsetmiştir. Bu makale, yukarıda anlatılan çerçevede hem teorik ve hem de pratik olarak, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Hıristiyan ve Yahudi toplumlarıyla ilgili uygulamalarına yer vermiştir. Bu uygulamalar, kilise ve havraların korunması, din adamlarının (papaz ve haham) dinleriyle ilgili konularda rahatça hareket edebilmeleri, dini cemaatlerin kendi iç işlerinde serbest olmaları, devlet olarak onların güvenliklerini sağlama ve gerektiğinde arabuluculuk yapma vb. alanları kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din özgürlüğü, Hıristiyan ve Yahudiler, Osmanlı Devleti, kiliseler ve havralar.

^a Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
ibasaran@hotmail.com

An Evaluation of the Status of Non-Muslims (Christians and Jews) in the Ottoman State in terms of Religious Freedom

Abstract: It is possible to say that the Ottoman Empire stands in an important place where it can create a model for other nations in terms of religious freedom. In the Ottoman Empire, freedom of religion theoretically takes its source from the point of view of the recognition of the People of the Book of the Qur'an because 'There is no coercing in the religion'². Furthermore, the Ottoman Empire has granted the freedom to choose freely (faith), to be in the actions required of their beliefs (deeds), to be able to make teaching and education in the direction of their beliefs (education) and social unity (community) to the congregation living on its territory within the scope of religious freedom. This article includes both theoretical and practical applications of Christian and Jewish societies living in the Ottoman Empire. These practices include the protection of the Church and the Synagogue, the clergy (priest and rabbi) to be able to move freely in the matters related with their religion, to be independent in their internal affairs, as a state to provide their security and to perform mediation if necessary..

Keywords: Freedom of religion, Christian and Jews, Ottoman State, churches and synagogues.

© Başaran, İsmail. "Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin (Hıristiyan ve Yahudi) Statülerinin Din Özgürlüğü Açısından Bir Değerlendirmesi." *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2019), 41-56.

Giriş

Din özgürlüğü Osmanlı Devleti'nin kendisine ilke edindiği önemli unsurlardan bir tanesidir. Bu yüzden, başlangıçtan itibaren insan fıtratına uygun olan din özgürlüğüne büyük hassasiyet göstermiş, devletin topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin ibadet ve ritüellerini özgürce yerine getirmesine büyük bir önem vermiştir.

Gayrimüslim unsurlar, kendi inançlarına göre dinî ibadet ve ayinlerini tam bir serbestlik içerisinde yapabiliyorlardı. Statüleri padişah fermanlarla belirlenen ibadet yerlerinin bütünüyle dokunulmazlıkları vardı. Devlet, bu ibadet yerlerinin iç teşkilatına ve idaresine kesinlikle karışmamış, ibadet yerlerinin idaresi bu cemaatlerin kendi içlerindeki yönetim teşkilatlarına tamamen bırakılmıştır.

Gayrimüslim toplulukların kendilerine mahsus kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile kendilerine mahsus mezarlıkları vardır. Kiliselere ve kiliselere ait vakıf arazilere kimse karışamazdı. Dinî liderlere verilen bütün tayin beratlarında bu konu özellikle belirtilmiştir. Dinlerini değiştirmeleri konusunda hiçbir baskıya maruz kalmayan gayrimüslimlerin bu ibadet yerlerine yapılan saldırılar devlet tarafından daima engellenmiş, suçluları cezalandırılmıştır. Bu işlem yapılırken de suçlular Müslim, gayrimüslim diye ayrılmamıştır. Yani kilise ve havralar sürekli olarak devletin güvencesi altında bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'ni asırlarca ayakta durmasını sağlayan en önemli sebebin içeirisinde bulundurduğu farklı dini ve etnik kesimlerden oluşan vatandaşlarına temel insan haklarını tanımış olması ve bu çerçevede din özgürlüğüne maksimum seviyede uymuş olması denilebilir. İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'un bir mahallesi olan Galata'da yaşayan diğer din mensupları için yayınladığı ferman (declaration)'da; gayri müslimlerin dinlerinin gerektirdiği ayin ve ibadetleri yapmaları, mülkiyet hakları, ticari serbestileri, seyahat hürriyetleri, mabetlerinin dokunulmazlığı, Müslümanlığı kabule zor-

lanmamaları açıkça ifade edilmiştir.¹ Osmanlı Devleti'ndeki uygulanan din özgürlüğünün İslam Dini'nin kutsal kitabı olan Kura'an'dan kaynaklanan birtakım teorik (ve aynı zamanda teolojik olan) altyapısı vardır. Öncelikle bu konuda etken olan unsurlara değinilecektir.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Gayri Müslimlere Bakış

Osmanlı Devleti'nde, (within the system of millah) gayri-müslimlere karşı idarenin ya da Müslüman halkın tavrını belirleyen unsurlar içinde, "din" haricinde, başka unsurlar da vardır. Ancak İslâmî bakış, gayrimüslimleri, olumlu değerlendirmeyi gerektirmektedir. Temelde, *ehli kitap* (*people of the book*)² olmaları bir başka ifadeyle, Allah'ın ilahi mesajına muhatap olmuş olmaları ve bunu kabul etmeleri bu olumlu tavırda önemli bir etkidir. Ancak, Hz. Muhammed'den önce bu ilahi mesajı almaları sebebiyle, İslam Dini ile aynı konumda değildirler.³

Kur'an-ı Kerim'de, Hıristiyanlarla ilgili ifadelere bakılınca bunların bazılarının daha olumludur ve Hıristiyanların Yahudilerle birlikte öncelikle *ehli kitap* olarak görülmeleri gerektiğini belirtir. Bununla birlikte bazı ayetler çok daha olumsuzdur ve onların *şirk ve küfr'e* düştüklerinden bahsedilmektedir. Kur'an'daki Hıristiyan ve Yahudilerle ilgili bu göndermelerin, o zamanlar dünya çapındaki Hıristiyan ve Yahudilerden daha çok Arabistan'da yaşayan toplulukları kastediyor olması kuvvetle muhtemeldir.⁴

¹ Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 43.

² Ehli Kitap tabiri, Ehli Zimme tabiriyle, Müslüman toplumlarda yaşayan ve vergisini ödeyen ve böylelikle temel insan hakları garanti altına alınan Hıristiyan ve Yahudiler için kullanılmıştır. Bkz. Zainab Alwani, "Maqasid Qur'aniyya: A Methodology on Evaluating Modern Challenges and Fiqh al-Aqalliyat", *The Muslim World*, Vol. 104, Number: 4, October 2014, s. 485.

³ Gülcan Avşin Güneş, "The View of Ottoman State to Nonmuslims and Millet System in the Classical Age", *The Journal of Social and Cultural Studies*, Volume: I, Issue: 2, Year: 2015, p. 22.

⁴ Hugh Goddard, *Ortaçağ'dan Günümüze Hıristiyan Müslüman ilişkileri Tarihi* (A History of Christian-Muslim Relations), Çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları,

Ehli Kitap ile ilgili bir çok eleştirinin yanında, olumlu adedilebilecek bazı âyetler de mevcuttur:

Bunlardan Âl-i İmran Sûresi'nin 113. âyetinde, "Hepsi bir değildir. Ehl-i kitab içinde istikâmet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar" ifadesi önemlidir. 119. âyette ise, "Ehl-i kitaptan öyleleri vardır ki, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek imân ederler." denmektedir. Gayrimüslimlere karşı nasıl davranılması gerektiğini anlatan Ankebut Sûresi'nin 46. âyeti ise "İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitab ile ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki bize indirilene de, size indirilene de imân ettik. Bizim tanrımız da, sizin tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur." mealinde bir ifade yer almaktadır. Bakara Sûresi'nin 62. âyetinde, "şüphesiz imân edenler, yani Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sabîilerden, Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp salih amel işleyenler için, Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir." ifadesi yer almaktadır.⁵

1.2. Adalet İlkesi

Osmanlı Devleti'nin teorik veya ilke olarak benimsediği diğer bir ölçü de adalet ölçüsüdür. Zira adaletin sağlanamadığı toplumlarda iç barışın sağlanması mümkün değildir. Adaletin yokluğu toplumda kaos, huzursuzluk yaratacak ve birlikte barış içinde yaşamayı imkansız hale getirecektir.

İslam ve Müslümanlar için "öteki/ötekiler" kategorisi en başından itibaren olagelmıştır. Kaldı ki bir dinin veya bir inanç grubunun varlığından söz etmek, zımnî olarak, o dinden ve müntesiplerinden farklı inanç sistemlerine mensup insan topluluklarından söz etmek demektir. Bu itibarla, İslam ve Müslümanların başka din ve inanç gruplarını öteki olarak algılaması

İstanbul 2000, s. 58 - 59.

⁵ Gülcan Avşın Güneş, "The View of Ottoman State to Nonmuslims and Millet System in the Classical Age", The Journal of Social and Cultural Studies, Volume: I, Issue: 2, Year: 2015, p. 23.

hayret ve teessürle karşılanacak bir şey değil, aksine ve özellikle “ben/biz” idraki için belki de gerekli bir keyfiyettir. Burada önemli olan, ötekinin mevcudiyetinden ziyade, öteki ile ilişkinin nasıl olması ve ne şekilde sürdürülmesi gerektiği meselesidir. Kur’an bu meselede velayet (velâ-berâ, tevelli-teberri) ilişkisi üzerinden Müslümanlarla ötekiler arasında çok belirgin bir fark ve ayrım hattı çizmesine mukabil, Mâide, 5/8. ayette, bir arada yaşama tecrübesinin kaçınılmaz kıldığı diğer ilişkilerin seyriyle ilgili olarak, “Ey Müminler! Allah için, her daim adalet ve hakkaniyet sahibi olun; bir topluluğa yönelik öfkeniz, adaletsiz davranmanıza yol açmasın; hep adaletli davranın!” buyurmuştur.⁶

1.3. İnançta Hür irade

İslam’da din özgürlüğünü teminat altına alan bazı ahlaki ilkeler mevcuttur. Bu ilkelerin başında dine inanmanın hür bir seçime ve iradeye dayalı olması ilkesi gelir. İslam’da imanın olmazsa olmazlarından biri hür iradedir. Dış ve iç iradenin uyuşması ihlas ve samimiyet adını alır. Sık tekrarlanan meşhur bir hadise göre “Ameller niyetlere göredir”, dolayısıyla niyeti halis olmayan, inancında samimi olmayan kimsenin imanı makbul değildir. Şüphesiz samimi bir inanç, insanın hür iradesine dayanan bir inançtır. İman ile insan iradesi arasındaki bu sıkı bağ sebebiyledir ki Kuran-ı Kerimde “Dinde zorlamanın olmadığı” (Bakara 2/256) açıkça belirtilir. Ayeti kerimede *İslam* yerine *din* kelimesinin kullanılması bu hükmün kapsamının genişliğini ifade etmesi açısından da önemlidir. Diğer bir ifadeyle kimse İslamiyet’e girmeye zorlanamayacağı gibi, kimse Hıristiyanlığa veya Museviliğe girmeye de zorlanamaz. Yani genel anlamda, herhangi bir dine inanmada bir zorlama olmaz. Zorlamanın yasaklanmasına gerekçe olarak da Kuran-ı Kerim, doğru ile yanlışın, hak ile batılın birbirinden açık bir

⁶ Mustafa Öztürk, “Kur’an’da Müslüman ve Ötekilerle Birlikte Yaşamın Referansları”, Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Hukuğu Sempozyumu, 17-19 Nisan 2015 Mardin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/1249, s. 50.

şekilde ayırt edilebilecek derecede ortada olduklarını belirterek, insana düşen görevin akli ve kalbi melekelerini kullanarak önündeki alternatifler arasında bir tercih yapması gerektiğine işaret etmektedir. Sadece tek bir seçeneğin bulunduğu durumlarda (ki bu durumda 'seçenek' tabirini kullanmak bile sorunlu olabilir, çünkü ortada zorunlu olarak inanmanın dışında seçilecek herhangi bir şey yoktur) insanların inançlarının samimiyeti şüpheye düşmüş olur. Bu durum insan iradesini dışta bırakır ve dine inanmanın temel esprisi olan iradi karar ortadan kalkmış olur. Söz konusu ayette geçen "ikrah" kelimesi "zorlama" anlamına gelebildiği gibi, insanın hoşuna gitmeyecek, onun çirkin göreceği, onun zoruna gidecek söz ve davranışlar olarak da anlaşılabilir. Ayetin kapsamına, fiziki bir zorlamanın yanı sıra, rahatsız edici söz ve fiiller, tavırlar ve tutumlar da girer. İnsan iradesini ön plana çıkaran diğer bir ayette; "Gerçek Rabbinizdir. O halde, dileyen inansın, dileyen de inkar etsin!"⁷ şeklinde Allah Hz. Peygambere hitap etmektedir.⁸

1.4. Ehli Zimme

Zimmet akdi Osmanlı Devleti'nde İslâm hukukuna uygun şekilde yorumlanmış ve bir hukukî kavram olarak kullanılmıştır. Osmanlı hukuku açısından zimmîler "ehlü dâri'l-İslâm" (İslâm devletinin mensupları) şeklinde telakki edilir ve Osmanlı Devleti'ne hukukî, aynı zamanda siyasî bir bağla bağlıdırlar. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ana politikası, gayri müslim tebaayı İslâm hukukunun zimmet ve eman kurumları çerçevesinde yönetmek olmuştur. Zimmet hukuku çerçevesinde din ve vicdan hürriyeti açısından Osmanlı uygulaması istikrarlı sayılan bir seyir izlemiştir. Osmanlılar, İslâm geleneği içinde Ehl-i kitaba hoşgörü ile davranmayı hukukî bir mecburiyet kabul etmişlerdir.⁹

⁷ Kur'an, Kehf (18), 29.

⁸Ali Bardakoğlu, Berlin Protestan Akademisi ve Berlin Katolik Akademisi tarafından 5-7 Eylül 2004 tarihlerinde Berlin'de düzenlenen "Hıristiyanlık ve İslamîyette Din Özgürlüğü" konulu toplantıda Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu tarafından sunulan tebliğ metninden alınmıştır.

⁹ M. Macit Kenanoğlu, "Zimmi", TDV İslam Ansiklopedisi, Vol: XLIV; p. 438.

Osmanlı Devleti'nin dinî alana müdahale etmeme doğrultusundaki tavrı, din olarak benimsedikleri inançlarda gayri müslimlerin serbest bırakılmasını öngören İslâm hukuku prensibine dayanmaktadır. İslâm hukukunun din ve vicdan hürriyetine ilişkin temel hükmü olan, "Dinde zorlama yoktur" anlayışı Osmanlı Devleti'nin de temel prensibi durumundadır. Buna konuya işaret eden ünlü tarihçi Ahmed Cevdet Paşa, İstanbul'un fethinin ardından kilise ve manastırlara pek çok imtiyaz verildiğini, İslâm dininin hükümleri gereğince ehl-i zimmet reâyânın din ve mezheplerine müdahalenin câiz olmadığını, diğer hususlarda da cebrî bir muameleye tâbi tutulmayıp lisan ve âdetlerinde serbest bırakıldıklarını, Fâtih Sultan Mehmed'in bu yöndeki icraatının İslâm hukukuna uygun olduğunu yazmaktadır.¹⁰

2. Pratik Çerçeve: Uygulamalı Örnekler

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren özellikle devletin yükselme döneminde, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan azınlıklara Osmanlı "millet sistemi" içinde etnik ve dinsel kimliklerini baş ve düzen içinde koruma fırsatı verilmiştir.¹¹ Bu sayede, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar asimile olmaktan kurtulmuşlar ve kendi dini-etnik kimlikleriyle ayakta kalabilmişlerdir.

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere, İslâm hukukuna göre muamele edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra ise İslâm hukuku açısından bir değişiklik yapılmamakla birlikte biraz daha farklı bir uygulamaya gidilerek *millet sistemi* (*system of millah*) oluşturulmuştur.¹²

Millet sisteminde din ve mezhep esasına göre tasnif edilen zimmiler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler üç ayrı millet olarak

¹⁰ M. Macit Kenanoğlu, a.g.m. s. 438.

¹¹ Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2003, Vol. 13, p. 16.

¹² Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1, 2006, s. 269.

kabul edilmiştir. Böylece gayrimüslimlerin devletle olan ilişkileri yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. XVIII. asırdan itibaren Katolikler ve Protestanlar da millet sistemi içerisindeki yerlerini almışlardır. Bu sistemle gayrimüslimlerin idare edilmesi daha kolay hale gelmiştir. Zira daha önce devlet bir bütün olarak gayrimüslimler ile muhatap iken, şimdi bölümlere ayrılmış ve her birinin başında devlete karşı cemaatinden sorumlu olan liderlerle muhatap olmaya başlamıştır. Bu sistemle, gayrimüslimler bakımından İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı haklarda bir kayıp olmamışken, devletin zimmi tebaayla olan ilişkilerinin düzene girmesi sağlanmıştır.¹³

Millet sistemi içerisinde gayrimüslimlerle düzene ilişkilerde Osmanlı tarihinde bir çok olumlu örnekler ortaya çıkmıştır. Bu örneklerden ulaşılabildiklerimiz aşağıda verilecektir. Osmanlı tarihinde zımmilerle ilgili bu uygulamalar bunlarla sınırlı değildir. Çünkü Osmanlı Devleti tarihi 13. Yüzyıl ile 19. Yüzyıl arası yaklaşık altıyüz yıllık bir tarihi kapsamaktadır. Bu yüzden örneklerimiz ulaşılabildiklerimizle sınırlı kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaa içinde en önemli unsur Rum Ortodoks Kilisesi etrafında toplanan Hıristiyanlardı. Osmanlı Devlet adamları Rumlara karşı ayrımcılık yapmamış bilakis Divan-ı Hümayun tercümanlığı gibi önemli görevler Rumlara verilmişti. Bunun başlıca nedeni, Osmanlı yönetici ve aydınları daha çok Arapça ve Farsça biliyor ve çok azı batı dillerine aşina iken İstanbullu Rumların Batı dillerini biliyor olmalarıydı. Rumların bu mevkilere getirilmeleri İstanbul'da bir çeşit Rum aristokrasisinin doğmasına neden olmuştur. Kentin Fener bölgesinde oturan bu aristokratlar (Fenerli Rumlar), görevlerinden elde ettikleri geliri, ailelerinin genişlemesi ve zenginleşmesi, Yunan kültürünü öğrenme ve güçlendirme ile hem Ortodoks millet içinde hem de Osmanlı hükümet sisteminde güç ve statülerini artırmak için kullanmışlardır.¹⁴

Osmanlı ülkesinde gayrimüslim ahalinin dini hayatını ser-

¹³ A. İhsan Karataş, a.g.m., s. 269.

¹⁴ Yelda Demirağ, a.g.m., s. 17.

bestçe yaşamasına müsaade edilirken, bir zümrenin dini yaşamına yönelik başka bir inanç mensupları tarafından müdahale edilmesinin önüne geçilmeye çalışılır, bunun için taşradaki sorumlu ve yetkili mercilere gerekli emirler, tedbir amacıyla gönderilirdi. Özellikle de Hristiyanların ayin vakitlerini bildirmek üzere kiliselerde icra ettikleri tahta çalma ritüeline kimşenin müdahale etmemesi için mülkî idarecilere, yeri geldiğinde mülki idarenin merkezdeki en üst makamı olan Sadaretten uyarı ve emir yazıları gönderilirdi. Bu ifadeleri somut şekilde gösterecek olan bir örneğe göre Osmanlı ülkesindeki Ermeni patriği ve millet meclisi, Van dahilinde ayin yapmak için reayayı kiliseye çağırarak amacıyla tahta çalmalarının eskiden beri adet olduğunu, ancak bazı kişilerin kendilerine müdahale ettiklerini belirterek bu menfi vaziyetin men edilmesini istemiş; bunun üzerine söz konusu edilen müdahaleleri önlemeleri için Van kaymakamı ile naibine Sadaretten emir gönderilmişti. Olayın vahametini fark eden bölgedeki kaymakam da Müslüman ve reaya hanelerinin bir arada buldukları yerlerde tahta çalmalarını; ancak bunu yaparken Müslüman ahaliyi de taciz ve rahatsız etmemeleri gerektiğini metropolitlere bildirerek farklı inanç mensuplarının ortak faydalarını gözetmiş ve taraflar arasında herhangi bir sürtüşme yaşanmasına mahal vermemişti.

Osmanlı yönetim anlayışına göre Müslüman ve gayrimüslim ahalinin işlemleri inanç temelinde kendilerine has ayrı idareciler tarafından yürütülürdü. Bu kişilerden herhangi birinin diğerlerinin işlerine karışmamaları da gerekirdi. Sistemin uygulamasında aksamalar meydana geldiği takdirde ise duruma gerekli müdahaleler yapılarak sorunlar giderilmeye çalışılırdı. Bu konuya dair bir örnekte görüldüğü kadarıyla, Ermeni patriği ile millet meclisi üyeleri merkeze bir yazı göndererek Erzurum'a bağlı Bayburt kazasının köylerindeki bazı muhtar ve meclis üyelerinin Ermenilerin mezhep işlerine karışıp istemedikleri papazları suçlayarak hapsedtiklerini, bu müdahalenin menini ve papazların gerektiğinde marhasalara teslim edilerek hapsedilmelerini istemişlerdi. Bu şikâyet üzerine merkezden

Erzurum valisine yazı gönderilmiş, her sınıfın din ve dünya işlerinin icrasında kolaylık olması gerektiği; memurların böyle uygunsuz işler yapmasının yanlış ve patriklik beratına aykırı olduğu belirtilmiş, ardından söz konusu kişilerin araştırılıp men edilmesi; papazların hapsedilmesi gerekince kendi marhasalarına teslim edilerek hapsedilmeleri emredilmişti.

Osmanlı ülkesinde bulunan Katolik, Ortodoks, Protestan ve Yahudi milletlerinin her biri, mahalle ve köylerde kendi din ve mezheplerine mensup temsilciler tarafından idare edilirdi. Hristiyanlar ve Yahudiler için bu yerleşim birimlerine kocabaşılar tayin edilirdi. Dahası aynı köy ve mahallede yaşayan farklı milletlerin de kendi inançlarına bağlı ayrı idareciler tarafından yönetilmeleri gerekirdi. Çünkü tüm ahalinin işleri yalnızca bir mezhebin idarecileri tarafından yürütüldüğü takdirde farklı mezheplere mensup halk mağdur edilebilirdi. Böyle uygunsuz olayların yaşandığına dair şikâyet ve talepler mevcuttur.

Bu hususla ilgili olarak Tekfurdağı sancağında bulunan bir Protestan vekil, Protestanların işlerine bakan Ermeni idarecilerin görevlerini kötüye kullandıklarını ve Protestanlardan yüksek vergi aldıklarını belirterek iki milletin vergi, cizye ve nüfus işlerinin ayrılmasını ve kendilerinin de bir kocabaşı seçmelerine izin verilmesini talep etmişti. Konu merkezde değerlendirildikten sonra isteğe uygun gerekli düzenlemenin yapılması için Tekfurdağı kaymakamına yazı gönderildi. Ayrıca mezhep değiştiren ahalinin yeni mezheplerine ait başka idareciler seçme hakları vardı. Bu konuya dair bir örnekte, Musul eyaletindeki Protestan vekili İstanbul'a gönderdiği yazısında, Yakubî millettine mensup olan sekiz ailenin Protestanlığa geçtiği ve akabinde eski kocabaşılarının görevlerini kötüye kullanarak bu ailelerden vergi ve cizyeleri tahammüllerinden fazla olarak tahsil ettiğini, bu nedenle söz konusu ailelerin perişan olduğunu, dolayısıyla işlerinin eski milletlerinden ayrılıp yeni mezheplerine mensup kendi seçtikleri bir kocabaşı tarafından yürütülmesini istemişti. Durum ele alındı ve bu ailelerin kendileri için ayrı bir kocabaşı tayin etmelerine karar verildi.

Başka bir örnekte de açıklandığı üzere Tekfurdağı'ndaki Katolik başpiskoposu da Tekfurdağı ve civarındaki Katolik ve Ermeni nüfusun vergilerinin karışık olarak toplandığını ve bunun bazı uygunsuz durumlara yol açtığını belirterek vergilerin mezhepler arasında ayrı olarak toplanmasını istemişti. Bu talep üzerine merkezden Tekfurdağı kaymakamına gönderilen yazıda, her milletin vergisinin kendi idarecileri tarafından tahsil edilmesi gerektiği için Katoliklerin vergilerinin de Ermenilerden ayrılarak kendi idarecileri vasıtasıyla toplanması emredildi.

Gayrimüslimler, Osmanlı taşra idaresinde faaliyet gösteren idare meclislerinde görev alarak gayrimüslim ahaliyi temsil ederlerdi. Örneğin kaza idare meclisinde reis dışında genel olarak Müslüman ve gayrimüslim azalar bulunurdu. Bunun dışında Müslüman müftülerin yanı sıra gayrimüslim ruhani reisler kaza meclislerinde yer alırlardı. Ayrıca bu azalar, Müslüman ve gayrimüslim temsilcilerin bir araya gelmesiyle oluşmayabilirdi. Nitekim bazı kaza meclislerinde görevli tüm azalar Müslüman iken bazı kazalarda ise gayrimüslim olabilirdi.¹⁵

Osmanlı tarihinden din özgürlüğü uygulamalarına dair verdiğimiz bu örneklerden sonra, çoğu zaman merak edilen konulardan birisi de gayrimüslimlerin Müslüman olmaya zorlanıp zorlanmadıkları konusudur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, İslami bakış açısından dolayı Osmanlı toplumunda zimmilerin zorla Müslümanlaştırılması yasaktı. Bilindiği üzere "*dinde zorlama yoktur*"¹⁶ ayeti İslâm dininin önemli prensiplerinden birisidir. Buna göre hiç kimse kendi rızası olmadan Müslüman yapılamaz. Bununla birlikte kendi rızasıyla Müslüman olan birisinin önünde de hiçbir engel yoktur. İslâm hukukunun uygulandığı Osmanlı Devleti'nde de gayrimüslimlerin bir devlet politikası olarak zorla Müslümanlaştırılması söz konusu olmamıştır. Gayrimüslimlerin Müslüman olmaları yönünde

¹⁵ Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler- Periodical Changes About Approachment of The Ottoman State To Non-Muslim Subjects", Journal of History and Future, December 2017, Volume 3, Issue 3, pp. 21-23.

¹⁶ Kur'an, Bakara (2), 256.

eğer planlı bir baskı uygulanmış olsaydı, hiç şüphesiz Osmanlı hakimiyetindeki yerlerde yaşayan zimmilerin büyük çoğunluğu ihtida etmiş olurlardı. Ancak Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinde Bursa, Trabzon, Konya ve Kayseri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında din değiştirerek Müslüman olan gayrimüslimlerin oranının çok yüksek olmadığı görülmektedir. Gayrimüslim din adamlarına verilen beratlarla da herhangi bir zimminin zorla Müslümanlaştırılmayacağı garantisi verilmekteydi. Bu konuyla ilgili zaman zaman bazı Müslümanlar tarafından yapılan ihlaller, gayrimüslim yetkililer tarafından ilgili makamlara intikal ettirilerek gerekli önlemlerin alınması sağlanmıştır. 1843 yılında Bursa ve civarından sorumlu olan Rum Metropoliti Divanı Hümayun'a müracaat ederek kendi ellerindeki beratlarla yukarıda zikredilen garantinin verilmiş olmasına rağmen, Bursa'da bazılarının buna riayet etmediklerini iddia etmiştir. Bunun üzerine Bursa kadısına gönderilen bir fermanla *"metropolite verilen berattaki şartlara göre onlara muamele yapılmasını emrediyorum"* ifadesiyle ilgili kişiler uyarılmışlardır.¹⁷

Sonuç

Din özgürlüğü kişilerin dilediği kutsala inanabilmeleri, inandığına göre yaşayabilmeleri, inaçları doğrultusunda öğrenim ve eğitiminlerini alabilmeleri, dilediklerinde inaçlarını tebliğde bulunabilmeleri ve kendi aralarında kurumlarını oluşturabilmeleri unsurlarını içeren eden bir kavramdır. İslam Dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ve peygamberinin uygulamaları inanç özgürlüğü konusundaki bu ilkeleri bu tarz bir uygulamayı gerektirmektedir. Bu yüzden, Osmanlı Devleti bu amir hükümleri "millet sistemi" şekliyle hukuki bir statüye kavuşturmuş ve her iki taraf için bir çerçeve oluşturmuştur.

Hatta Türklerin Anadolu'ya gelişinden önce de burada yaşayan gayrimüslimler, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hakimiyeti ile beraber, hayatın her alanında olduğu gibi din özgürlüğü açısından da rahat bir hayat sürdükleri anlaşılmaktadır.

¹⁷ A. İhsan Karataş, , a.g.m., s. 277.

Önceleri bilmedikleri Türkler hakkında şüpheli bir yaklaşım sergilemişler fakat daha sonra yakın ilişkiler kurulunca, Osmanlı Devleti'nin adalete dayalı yönetiminden memnun oldukları görülmektedir.

Osmanlı hâkimiyeti devrinde, gayrimüslimlerle ilişkilerin artarak geliştiği görülmektedir. Bu ilişkilerde, anlayış, hoşgörü ve işbirliği göze çarpmaktadır. Gayrimüslimlerin yönetimine dair net tavırların hukukî bir zemine oturtulması, II. Mehmed'in gerçekleştirdiği, "millet sistemi" adı verilen teşkilatlanma ile mümkün olmuştur. İstanbul'un fethinin ardından, büyük bir organizasyon hamlesi yapan Sultan'ın, kendisini "Bizans imparatoru" addetmesi ve payitahtı ve diğer toprakları sahiplenmesi, gayrimüslimlerin durumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu sebeple, İstanbul'un fethinin Türkler kadar, gayri Türk ve gayrimüslimler açısından da dönüm noktası olduğu iddia edilebilir.¹⁸

Aslında Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimlerin yönetimine dair, çok erken zamanlardan beri sistemli bir yaklaşımın olduğu ve bunun şer'î ve örfî temellerinin bulunduğu Osmanlı Devleti, adalet anlayışı ile şekillendirdiği yaklaşımını "millet sistemi" adı verilen teşkilatlanma ile gerçekleştirmiştir. Bu sistem içerisinde gayrimüslimler Osmanlı toplumunun bir parçası olarak Müslümanlarla beraber yaşama imkânına kavuşmuşlardır. Farklılıkları olduğu gibi kabul edilip buna göre oluşturulmuş hukuk sistemi kaidelerine göre yaşayabilmişler, dinî kimlikleri onlar için bir dezavantaj oluşturmamıştır.¹⁹

Kaynaklar

Alwani, Zainab, "Maqasid Qur'aniyya: A Methodology on Evaluating Modern Challenges and Fiqh al-Aqalliyat", *The Muslim World*, Vol. 104, Number: 4, October 2014, pp. 465 – 487.

Arslantaş, Nuh, *İslam Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler (Jews in the Economical and Scientific Life of the Islamic World)*, Marmara

¹⁸ G. Avşin Güneş, a.g.m, p. 25.

¹⁹ G. Avşin Güneş, a.g.m., p. 26.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Bardakoğlu, Ali, "Hıristiyanlık ve İslamiyette Din Özgürlüğü" adlı Berlin Protestan Akademisi ve Berlin Katolik Akademisi tarafından 5-7 Eylül 2004 tarihlerinde Berlin'de düzenlenen toplantıda sunulan yanınlanmamış tebliğ.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Prime Ministry Ottoman Archives).

Demirağ, Yelda, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2003, Vol. 13, pp. 15-33.

Goddard, Hugh, *Ortaçağdan Günümüze Hıristiyan Müslüman ilişkileri Tarihi (A History of Christian-Muslim Relations)*, Çev. Şükrü Alpagut, Say Yayınları, İstanbul 2000.

Güler, Ali, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 9 (09), pp.155-175.

Güneş, Gülcan Avşın, "The View of Ottoman State to Nonmuslims and Millet System in the Classical Age", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD, The Journal of Social and Cultural Studies)* Cilt/Volume: 1, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2015, pp. 1-30

Güneş, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler- Periodical Changes About Approachment of The Ottoman State To Non-Muslim Subjects", *Journal of History and Future*, December 2017, Volume 3, Issue 3, pp. 12-26.

Karataş, Ali İhsan, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2006, pp. 267-284.

Kenanoğlu, M. Macit, "Zimmi", *Türkiye Dyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DIA Turkish Religious Foundation Islamic Ancylopedia)*, İstanbul 2013, Vol: Vol: XLIV; pp. 438-440.

Köse, Saffet, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İz Yayın-

cılık, İstanbul, 2003.

Öztürk, Mustafa, "Kur'an'da Müslüman ve Ötekilerle Birlikte Yaşamın Referansları", Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber Ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu, 17-19 Nisan 2015 Mardin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/1249, pp. 31-58.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 2013.